

19. Yüzyıl Yarsan Edebiyatında Hacı Bektaş-i Veli İmgesi

► Araştırma makalesi / Research article

Shahab Vali

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Fakültesi, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı / *Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Culture* | ROR ID: [0396cd675](https://orcid.org/0396cd675) | Mardin, Türkiye
ORCID: [0000-0003-0580-1598](https://orcid.org/0000-0003-0580-1598) | vali.shahab@gmail.com

Sevda ORAK REŞİTOĞLU

Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Fakültesi, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı / *Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Culture* | ROR ID: [0396cd675](https://orcid.org/0396cd675) | Mardin, Türkiye
ORCID: [0000-0001-7662-9962](https://orcid.org/0000-0001-7662-9962) | sevdaorakesitoglu@artuklu.edu.tr

Atf: Vali, Shahab & Orak Reşitoğlu, Sevda. “19. Yüzyıl Yarsan Edebiyatında Hacı Bektaş-i Veli İmgesi”. *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 313-335.

Öz

Sultan Şehâk döneminde (15. yy.) son şeklini aldığı kabul edilen Yarsan inancı, şiişel geleneğe dayanan bir din ve inanış biçimidir. Yarsanlarca kutsal sayılan ve kelâm olarak adlandırılan bu edebi geleneğin şiişirlerinde genel olarak Yarsan inancı ve gelenekleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra kelâmlarda bazı dini/tasavvufi şahsiyetlerin isimlerine rastlamak da mümkündür. Bahsi geçen düşünsel geleneğin en etkili temsilcilerinden biri de Hacı Bektaş-i Veli olarak öne çıkmaktadır. Hacı Bektaş-i Veli mevzubahis kelâmlarda Hünkâr, Şah Hünkâr, Şah Bektaş ya da Begtaş gibi lakaplarla anılmaktadır. Yarsan kelâmlarında Hacı Bektaş’ın isminin zikredildiği ilk örnekler, 8-9 Hicri (15-16) yüzyıllarda söylendikleri kabul edilen kelâmlardır. Lakin adı geçen dönemden 19. yüzyıla kadar Yarsan kelâmlarında onun adına rastlanmamaktadır. Yarsanlarca Yeri Teni devri olarak bilinen 19. yüzyıla ait kelâmlarda ise ismi zikredilen başat şahsiyetlerden biri haline gelmektedir. 37 farklı defterden oluşan ve günümüze kadar elyazmaları halinde bulunan bu dönemin kelâmları incelendiğinde, Hacı Bektaş-i Veli’den tanrısal öz/cevherin yeryüzündeki tecellisi olarak bahsedildiği açıkça görülmektedir. Diğer önemli bir nokta ise bu dönemin Osmanlı coğrafyasında Bektaşî Tekkelerinin kapatılması, şeyhleri ve dervişlerinin sürülmesi olaylarına denk gelmesidir. Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyıl Yarsan metinlerinde Hacı Bektaş’ın varlığını, önemini vurgulamak ve söz konusu dönemin tarihi nedenlerine değinmektir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş-i Veli, Yarsan, Ehl-i Hak, Yeri Teni Devri, Tecelli.

The Image of Haj Baktash Vali in 19th Century Yarsan Literature

Cite as: Vali, Shahab & Orak Reşitoğlu, Sevda. “The Image of Haj Baktash Vali in 19th Century Yarsan Literature”. *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 313-335.

Abstract

Yarsan belief, which is accepted to have taken its final form during the reign of Sultan Şehak, is a form of religion and belief based on poetic tradition. The poems of this literary tradition, which are considered sacred by the Yarsans and called kalâm, generally include Yarsan beliefs and traditions. In addition, it is also possible to come across the names of some religious / Sufi personalities in the kalâm. One of the most important and prominent of these figures is Haj Baktash Vali. Haj Baktash Vali is referred to with nicknames such as, Shah Hünkâr, Shah Bektaş or Begtaş in these kalâm. The first examples in which Haj Baktash’s name is mentioned in the Yarsan kalâm are the kalâm that are considered to have been uttered in the 8th-9th/15th-16th centuries. However, after the aforementioned period, it is not found in Yarsan kalâm until the 19th century. In the kalâm belonging to this period, known as the Yeri Teni period by the Yarsans, he becomes one of the main figures whose name is mentioned. When the kalâm of this period, which consist of 37 different Daftar and have survived to the present day in manuscripts, are examined, it is clearly seen that Haj Baktash Vali is mentioned as the manifestation of the divine essence/jewel on earth. Another important point is that this period coincided with the closure of Baktashi lodges and the expulsion of Baktashi sheikhs and dervishes in the Ottoman geography. The aim of this study is to draw attention to the presence/importance of Haj Baktash in these texts, which have not been the subject of academic study until today, as well as to the use of his name in historical sources.

Keywords: Haj Baktash Vali, Yarsan, Ahl-i Hak, Yeri Teni Periode, Transfiguration.

Giriş

İslami irfan ve tasavvuf tarihi, başlangıcından itibaren dünya tarihindeki birçok önemli şahsiyeti ele almıştır. Mevzubahis şahsiyetlerin manevi tesiri sadece buldukları coğrafya ile sınırlı kalmayıp, ünleri tüm İslam coğrafyasına yayılmış, bazen de İslam dışı kültürlerle etki etmiştir. Kutsal şahsiyeti, manevi öğretileri ve karizmatik kimliği en çok yayılan ve farklı coğrafya/kültürlere etki eden önemli evliyalardan biri de Hacı Bektaş-i Veli olmuştur. Horasan coğrafyasında doğup Anadolu’da ün salan Hacı Bektaş’ın manevi nüfuzu adı geçen coğrafyalarla sınırlı kalmamıştır. Menakıbnamelerde Hacı Bektaş’ın doğumu, yaşamı ve vefatı ile ilgili anlatılagelen bazı efsanevi rivayetler, onun tarihi kişiliğinin etrafını saran menkıbevi anlatılar ve kendisine atfedilen kerametler bazen onun tarihi varlığının sorgulanmasına sebep olmuştur¹. Yine de Hacı Bektaş’ın dönemi ve daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserler bu şahsiyetin tarihi kişiliğini ispatlamaktadır². Nitekim bu konu yeni dönem araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır³.

Malum olduğu üzere Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu’da büyük bir ün edinmiş; onun öğretileri ve tarikat yolu olan Bektaşilik de yine bu bölgede geniş bir yayılım alanı bulmuştur. Lakin tarihi veriler ve yapılan araştırmalar onun ve silsile-gelişmesi itibarıyla, Bektaşî tarikatının İran coğrafyası ile olan manevi bağlarını göstermektedir. Tarihi veriler Bektaşîliğin özellikle Safeviler döneminde İran’daki varlığını göstermektedir⁴. Hacı Bektaş ve Bektaşî tarikatının Safevi döneminden itibaren İran’ın resmi mezhebi olarak ilan edilen İsnâaşeriyye Şiiliği ve Hacı Bektaş’ın bu mezhebin imamlarının soyundan geldiğinin kabul edilmesinin⁵ bu bağın kurulmasında etkin olduğu düşünülebilir. Nitekim Hacı Bektaş’ın “seyitliği” ve onun Şia imamlarının soyundan geldiği meselesi daha sonraki İran kaynakları tarafından da vurgulanmıştır.⁶

Tarihi kaynaklara göre Bektaşîlerin İran coğrafyasındaki varlığı kadim bir geçmişe sahiptir. Nitekim yakın döneme kadar mevzubahis coğrafyada eski dönemlerde kurulmuş olan birçok Bektaşî tekke/zaviyesi bulunmaktaydı. Bu bağlamda Hoy kentinde 15. yüzyılda Karakoyunlu-Akkoyunlu döneminde kurulmuş olan ve Hacı Bektaş-i Veli evladından olan

¹ Frederick William Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol. 1, ed. by M.M. Hasluck (Oxford: 1929), 135.

² Bk. Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, haz. K. Yavuz, Y. Sara (İstanbul: K Kitaplığı, 2003), 298.; Elvan Çelebi, *Menâkibu'l-Kudsîyye fi Menâsib-i-Ünsîyye (Baba İlyâs-I Horâsânî ve silâlesinin menkabevi tarihi)*, haz. İ. E. Erünsal- A. Y. Ocak (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2. baskı 2014), 268-270.; Şemseddin Ehmed el-Eflaki el-Ârifî, Şemseddin Ehmed, *Menaqib’ul-Ârifîn*, 1. Cilt, haz. T. Yazıcı (Tahran: Donya-yi Kitap, 2. bs., 1362/1983), 381-383.

³ Mehmet Fuad Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, haz. M. Kanar (İstanbul: Alfa Basım, 2013), 45.; Irene Mélikoff, *Hadji Bektach, Un Mythe et Ses Avatars, Genese et évolution du soufisme en Turquie* (Leiden: Brill, 1998), 52.

⁴ Seyyed Hossein Nasr, “Religion in Safavid Persia”, *Iranian Studies* 7/2 (1974), 274.

⁵ Hamiye Duran (haz.), *Velâyetnâme Hacı Bektaş-i Veli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 62-77.

⁶ Zeynelabidin Şirvanî, *Bostan el-Siyabe* (Tehran: Ketabhane-yi Senâî, t.s.), 152; Muhammed Masum Şirazi, *Terâyik’ul-Hekayik* (haz.) M.J. Mahcûb (Tehran: Ketabhane-yi Senâî, 1339/1960), 2/307; Se’id Nefîsî, *Serçeşme-yi Tesevvuf der İran* (Tehran: Ketabfirûşi-yi Forûğî, 1343/1964), 210.

Pîr Saltuk Zaviyesi⁷ ya da Evliya Çelebi'nin⁸ kaydettiği İmam Rıza köyü, Kazvin,⁹ Nihavend,¹⁰ ve Hemedan¹¹ gibi şehirlerdeki birçok Bektaşî tekkesi örnek gösterilebilir.

Bunların dışında özellikle Horasan bölgesi ve Meşhed şehrinde Bektaşî dervişlerinin varlığı ve onların tekkelerinden de bahsetmek gerekir. Bilindiği gibi Hacı Bektaş'ın Horasan kökenli oluşu, Bektaşîlerin bu bölge ve özellikle Şia mezhebinin önemli merkezlerinden Meşhed şehri ile ilişkisi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Örneğin; Bektaşî dervişlerinin Mevlvî şeyhi Dîvane Mehmed Çelebi (ö.1544) ile birlikte ziyaret için Meşhed'e gittikleri bilinmekte¹² ve adı geçen şehirde Bektaşî tekkelerinden bahsedilmektedir.

Bazı Şia rivayetlerine göre ise 202 Hicri senesinde Abbasi halifesi Memûn (ö. 833) sekizinci imam Ali Rıza'yla birlikte Merv'den Medine'ye doğru yola çıkar ve yol üzerinde babası Harun'un (ö. 809) Senabad ve Noğan arasında bulunan mezarını ziyaret eder. Burada imam Rıza'yı zehirletir ve onu babasının mezarının baş tarafına defnettirir. Daha sonra bu mekân “katledilme yeri” (katlgâh) ve “gusül yeri” (guslgâh) olarak adlandırılır. Daha sonra ise *Bektaşî Tekkesi* olarak meşhur olur. Lakin bu rivayetlere rağmen Kaçar devrinden önceki tarihi kaynaklar mevzubahis *Bektaşî Tekkesi* ve dervişleri hakkında hiçbir bilgi aktarmamaktadır. İlk defa İtimâd'ul-Saltana, 1301 Hicri senesinde mevzubahis tekkeden *Bektaşî Tekkesi* olarak bahsetmektedir.¹³ Nakdi'ye göre büyük ihtimalle bu Tekke'nin dervişleri Safevi döneminde İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed'e göç edip katledilme yerinde bir tekke inşa edip oraya yerleşmişlerdir.¹⁴

Lakin yukarıda bahsedilen Hacı Bektaş-i Veli ve Bektaşî tarikatının İran coğrafyası ile olan eski ve köklü manevi/tarihi bağlarına rağmen Horasan bölgesinin edebi eserlerinde Hacı Bektaş-i Veli adına ve Bektaşî tarikatına pek yer verilmediği bilinmelidir.

Buna karşılık, Algar'ın¹⁵ da belirttiği gibi Hacı Bektaş-i Veli ve Bektaşî tarikatının İran edebiyatındaki etkisine, İran coğrafyasının batısında, özellikle heterodoks inanç gelenekleri kapsamında değerlendirilen gruplar arasında rastlamak mümkündür.

1. Yarsanlar, Yarsan Edebiyatı ve Hacı Bektaş-i Veli

Bu bağlamda, yukarıda değinilen heterodoks gruplar arasında ilk olarak Yarsanlardan söz edilebilir. Birçok araştırmacının Ehl-i Hak adıyla da bahsettiği¹⁶ Yarsan inancına bağlı olan Yarsanlar, genel olarak İran'ın batısında, Kürdistan, İlam ve Kirmanşah eyaletlerinin

⁷ A.S. Bilgili – A. Beşe, “Hacı Bektash Veli's Son: Pir Saltuk Zaviye Foundation In Iran”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50 (2009), 37-76.

⁸ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Kitap 4 (haz.) S.A. Kahraman - Y. Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 1/428.

⁹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Kitap 4 (haz.) S.A. Kahraman - Y. Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 2/486.

¹⁰ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 2/455.

¹¹ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 2/465.

¹² Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, gözden geçirilmiş 2. bs., 1983), 110.

¹³ Reza Nakdi, “Bektaşîyye ve Âsitan-i Quds-i Rezevî”, *Mutali'at-i Tarih-i İslam*, 6/22 (Payız 1393/2014), 156-157.

¹⁴ Nakdi, “Bektaşîyye ve Âsitan-i Quds-i Rezevî”, 164.

¹⁵ Hamid Algar, “Bektaşî ve İran: Temaslar ve Bağlantılar”, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler* (haz.) İ. Kurt – S. A. Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999), 136.

¹⁶ Shahab Vali, “Yarsan mı? Ehl-i Hak mı? Kürt İnançlarının İsimlendirilmesi Üzerine”, *Kürt Çalışmaları Bahar Akademisi 1*, ed. Güllistan Arkin (İstanbul: İBV Vakfı yayınları, 2020), 161-179.

merkezinde, özellikle Goran ve Hevraman bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerin dışında bahsi geçen inanç sistemine İran'ın farklı bölgeleri ve etnisiteleri arasında da rastlamak mümkündür. Minorsky, daha çok Goranlar arasında yaygın olan bu dinin Goran olmayanlar arasında da birçok farklı kolunun bulunduğunu bildirmektedir.¹⁷ Bu inanç sistemine İran sınırları dışında da rastlamak mümkündür.¹⁸ Yarsan dininin ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bir bilgi vermek pek mümkün görünmese de, tarihi olarak, daha çok Zağros dağlarının güneyinde yaygın olan ve kökeni İslam öncesi İrani dinlere dayanan Yarsan inancının 15. yüzyılda Sultan Şehâk tarafından reforme edilip, günümüze kadar geldiği düşünülebilir.¹⁹

Tek Tanrılı bir inanç olan Yarsaniliğin temel doktrinini oluşturan kavram tenasüh anlamına gelen *Dûnadûn* ya da *Don değiştirme* inancıdır. Bilindiği gibi ruhun bir bedenden ayrıldıktan sonra, başka bir bedene geçmesi anlamına gelen reenkarnasyon ya da tenasüh,²⁰ monoteist dinlerce reddedilmiş ve kabul görmemiştir.²¹ Lakin bu inanç Ehl-i Hak, Yezidilik, Nusayrılık vs. gibi muhtelif heterodoks mezhep ve tarikatlarda geniş çapta yer bulmuş, hatta bunların bazılarının temel doktrinini teşkil etmiştir.²² Mélikoff'a göre bu inanç aşırı Şiî diye adlandırabileceğimiz zümrelerde hep var olmuş ve Bektaşiler üzerinde de belirleyici etkiler bırakmıştır.²³

Dûnadûn kavramı Yarsan inancının temel dayanağı olup, bu kavrama mensupları tarafından kutsal kabul edilen dini metinlerin tümünde rastlamak mümkündür. Şiire dayalı olan bu metinler *kelâm* adı verilen Yarsan büyüklerinin anlatılarından oluşmaktadır ve çoğunluğu Kürtçenin Goranice lehçesinde söylenmiştir. Yarsan dini geleneğine göre ilk *kelâm* ya da kutsal şiir söyleme geleneği, Devrey-i Balûl (Bahlûl Devri) denilen hicri ikinci yüzyılda başlamış olup, daha sonra Baba Serheng, Şah Hoshîn, Baba Celîl, Baba Navûs, Sîde Şiyanî, Pîre ve Pîralî devreleri ile Sultan Şehâk dönemine kadar sözlü olarak süregelmiştir. Yarsanların Hakikat Devri ya da "Tanrı ve meleklerin" tam tecellisi devri olarak kabul ettiği bu dönemde de Kutsal *kelâm* geleneği devam etmiştir. Yine dini geleneğe göre mevzubahis *Perdîverî* adı verilen bu dönemin *kelâmları* ve daha önceki dönem *kelâmları* Sultan Şehâk'ın emriyle altın kalem (Qelemzêr) lakaplı Pîr Mûsî tarafından kaydedilip, yazıya geçirilmiştir.²⁴ Ancak tarihsel açıdan bunu kanıtlamak pek mümkün görünmemektedir. Zira Yarsan metinlerinde genellikle metnin yazılış ya da istinsah tarihi kaydedilmemektedir. Mokri'ye göre bunun nedeni, sözcüklerin kutsal karakterlerinin kaybolmasını engellemektir.²⁵ Bu kutsal *kelâm* söyleme geleneği, daha sonra bahsedeceğimiz gibi, 13-19. yüzyıl, Yarsanların

¹⁷ V. Minorsky, "The Gûrân", *Bulletin of School of Oriental & African Studies* 1/11 (1943), 79.

¹⁸ J.-P. Roux, "Les Fidèles de Vérité et les croyances religieuses des Turcs", *Revue de l'histoire des religions* 1/176 (1969), 61.

¹⁹ Vali, "Yarsan mı? Ehl-i Hak mı?", 162.

²⁰ Mustafa Aşkar, "Reenkarnasyon (Tenasüh) Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi", *Tasavvuf Dergisi* 3 (2000), 86.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim yayınları, 3. bs., 2002), 184.

²² Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 184.

²³ Irene Mélikoff, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 7. bs., 2010), 53-54.

²⁴ Şahab Vali, "La littérature religieuse des Kurdes Yarsan", *Etudes Kurdes* 11 (2012), 57-65.

²⁵ Mohammad Mokri, *La Grande Assemblée Des Fidèles de Vérité au tribunal sur le Mont Zagros en Iran (Dawra-y Dîwâna Gawra)*, Livre Sacré et Inédit en Gourani Ancien, Texte Critique, Traduction, Introduction et Commentaires avec des Notes Linguistiques et Glossaire, Etudes d'Hérésiologie Islamique et de Thèmes Mythico-Religieuses Iraniens (Paris: Librairie Klincksieck, 1977), 16.

değişikle *Yerî Tenî* (Üç beden) dönemine kadar süregelmiştir ve bu dönemde son bulmuştur. Başka bir deyişle Yarsan edebiyatı tarihini genel olarak, Sultan Sehâk Devri öncesi, Sultan Sehâk Devri ve Sultan Sehâk Devri sonrası olarak ayırmak mümkündür.

Çoğunluğu elyazması halinde olup günümüze kadar yayımlanmamış olan Yarsan metinlerinin yoğunlaştığı konuların başında Yarsanların kutsal tarihi, inanç ve doktrinleri gelmektedir. Bunun dışında Melekler (Heft Ten/Heftewane: Yediler), daha sonra değinilecek olan Kırklar (Çilten), Uluların tecelli veya zuhûr devreleri, dünyanın sonu mevzusu gibi konular gelmektedir.

Yukarıda bahsedilen *Dûnadûn* inancının yanısıra Yarsan metinlerinde rastlanan başka bir *göç* şekli de Yarsan inancında *Zât* adı verilen Tanrısal töz ya da meleklerin (Heft Ten) töz ya da cevherinin göçüdür.²⁶ Bu inanca göre tanrısal töz ya da meleklerin tözü farklı dönemlerde insan bedenine hulûl ederek, yeryüzünde görünür. Bu töz ya zuhûr ettiği kişinin öz/tabiatının bir parçasıdır ya da *konuk töz* (zât-i mehmân) olarak o kişide zuhûr eder. Daha sonra da yine don/beden değiştirerek başka bir bedende zuhûr eder. Eğer tanrısal töz bir kişiye *konuk* olursa, ona *Şah-i Mihman* (Tanrının ona misafir olarak indiği) denir.²⁷ Yarsan geleneğine göre Sultan Sehâk dönemine ait defterlerden olan *Bârge Bârge kelâm*larında bu Tanrısal töz yetmiş iki kez, farklı yerlerde *Bârgâh*'ını kurmuş, başka bir deyişle, zuhûr etmiştir. Söz konusu *töz*'ün *Bârgâh*'ını kurduğu yerlerden biri de tarihsel tartışmalar bir kenara,²⁸ Bektaşiler nezdinde, Hacı Bektaş-i Veli dir. Hacı Bektaş'ın Yarsan metinlerinde ismine ve menkıbelerine yer verilen kutsal kişiliklerin (zât) en önemlilerinden biri olduğu söylenebilir.

Hacı Bektaş'ın Sultan Sehâk ile özdeşleştirilmesi, her şeyden önce Yarsanilik ile Bektaşî tarikâtı arasındaki inanç yakınlığına işaret etmektedir.²⁹ Nitekim özellikle Yarsanlardaki *don* değiştirme inancını farklı Bektaşî menakıbnamelerinde, Hacı Bektaş, Hacım Sultan, Balım Sultan ve Sultan Şucauddîn gibi Bektaşî uluları hakkında görmek mümkündür.³⁰

Yukarıda bahsettiğimiz ve farklı tarihi dönemlerde oluşturulmuş olan Yarsan inancının dini metinlerine göre Sultan Sehâk, Hakikat dini olan Yarsan inancını aşikâr ettikten yüz sene sonra Hacı Bektaş-i Veli'nin *don*'una teşrif buyurduğu söylenmiştir.³¹

Sultan Sehâk'ın Hacı Bektaş *don*'unda zuhûr etmesi, birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve farklı bağlamlarda araştırma konusu olmuştur. Mevzubahis araştırmacıların başında van Bruinessen gelmektedir. Lakin konuyla ilgili yapılan araştırmalara eleştirel bir gözle bakıldığında her şeyden önce çok önemli bir eksik göze çarpmaktadır. Bu da söz konusu araştırmalarda hiçbir Yarsan metnine, yani mevzubahis inancın dini kaynağına

²⁶ Shahab Vali, *Les Yârsâns: Aspects Mythologiques-Aspects Doctrinaux* (Saarbrücken: Editions Universitaires Européennes, 2011), 35-40.

²⁷ Mohammad Mokri, "L'idée de l'incarnation chez les Ahl-i Haqq", *Akten Des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses München* (28. August Bis 4 September, 1957), Herausgegeben von Herbert Frank, Mission Bei Franz Steiner Verlag, GMBH, (Wiesbaden : Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1959), 498.

²⁸ İsrâfil Babacan, "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 11/33 (2005), 217.

²⁹ Martin van Bruinessen, "When Haji Bektash Still Bore The Name Of Sultan Sahak: Notes On The Ahl-i Haqq Of The Guran District", ed. Alexandre Popovic & Gilles Veinstein, *Bektachîyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach* (İstanbul: Éditions Isis, 1995), 118.

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası* (İstanbul: Timaş yayımları, 2010), 81-83.

³¹ Mohammad Ali Hâjeddin, *Sarsepordagan, Tarikh ve Şerh-i Aqaidü İmî-yi Ehl-i Heq* (Tebriz: Çapkhane-yi Khorshid, 1970), 137.

başvurulmamış olmasıdır. Örneğin van Bruinessen konuyla ilgili olarak kaleme aldığı iki makalede³² bazı sözlü rivayetlerle yetinmiş ve hiçbir *kelâmı* kullanmamıştır. Yapılan diğer araştırmalarda da durumun farklı olmadığı görülmektedir. Örneğin Soltani “Ehl-i Hakk’ın Görüş ve Eserlerinde Hacı Bektaş Veli” başlıklı makalesinde Ehl-i Hakk metinlerinde Hacı Bektaş-i Veli ile ilgili biyografik bilgilere rastlandığını lakin Ehl-i Hakkların Hacı Bektaş-i Veli’den söz eden kaynaklarının çok kısıtlı olduğunu belirterek hiçbir birincil kaynak göstermemiştir. Makalenin başlığına rağmen Yarsan inancının ana kaynağı olan *kelâmlardan* hiç bahsetmemiştir.³³ Başka bir deyişle mevzubahis çalışmaların en önemli eksikliği şüphesiz birincil kaynak olarak Yarsan metinlerine başvurulmamasıdır. İki araştırma hariç,³⁴ yayımlanan araştırmalarda hiçbir Yarsan *kelâmı* kaynak olarak gösterilmemiştir. Kanımızca bu çok önemli bir eksikliklerdir. Zira kutsal sayılan metne başvurmadan, bir inancı ele alarak, değerlendirmek ve analiz etmek pek mümkün değildir.

Yarsan kutsal tarihine göre Hacı Bektaş-i Veli’den bahseden *kelâmları*, daha önce bahsettiğimiz *kelâm* dönemleri sınıflandırılması çerçevesinde, Sultan Sehâk dönemi *kelâmları* ve Sultan Sehâk dönemi sonrası *kelâmları* olarak ayırabiliriz.

Yarsan edebiyatında Hacı Bektaş-i Veli’den bahseden ilk *kelâm* Yarsan geleneğine göre Sultan Sehâk devrinde söylenmiş olan daha önce bahsettiğimiz *Bârge Bârge* defterine aittir. *Bârge Bârge kelâmlarına* göre Sultan Sehâk’ın zâtı Hevraman’ın “Perdîver” bölgesinde sırta kadem bastıktan sonra Hacı Bektaş’ın bedeninde zuhûr eder. Yani Şah (Sultan Sehâk) ’ın Bargâhı Bektaşiler nezdine atılır, tarikati kurar, ilmi ayan eder ve yedi meleş (Heft Ten) de onunla birlikte yeni bedenlerde tecelli ederler. Bu konu hakkında Hacı Bektaş *Vilâyetnâme*’sinin aktardıkları da ilginçtir. Günümüze kadar araştırmacıların dikkatini fazla çekmeyen rivayete göre: “Hacı Bektaş Türkistan’dan Rum diyarına giderken, önce Hacca niyet eder. Hac yolu üzerinde, Kürdistan’da bir kavmin nezdine yerleşir ve bir müddet orada kalır. Hacı Bektaş kerametlerle o kavmi kendine muhip eder. O kavme şimdi Hünkâriler derler”.³⁵ Bu rivayet mevzubahis rivayette Hünkâriler diye geçen kavmin günümüz Yarsanları olduğu ihtimalini de doğurmaktadır.

“Hüdâvendigâr” olarak da kullanılan “Hünkâr” terimi Farsça bir kelime olup “Tanrı, hâkim, buyurgan, sahip” anlamlarını taşır ve Hacı Bektaş’ın lakabı olarak kullanılmıştır. *Vilâyetnâme*’ye göre bu lakap hocası Lokmân-i Perende³⁶ tarafından Hacı Bektaş’a verilmiştir.³⁷ Aynı zamanda bu lakap birkaç Osmanlı padişahı ve Celaleddin Mevlevi için de kullanılmıştır.³⁸ Yarsanlar arasında da Sultan Sehâk için kullanılan en önemli lakap

³² Bk. Martin van Bruinessen, “Hacı Bektash, Sultan Sahak, Shah Mina Sahib and Various Avatars Of A Running Wall”, *Turcica* XXI-XXIII (1991), 55-69; van Bruinessen, “When Haji Bektash Still Bore the Name of Sultan Sahak”, 117-138.

³³ Mohammad Ali Soltani, “Ehl-i Hakk’ın Görüş ve Eserlerinde Hacı Bektaş Veli: Ehl-i Hakk, Bektaşiyeye ve Haksariye Arasındaki Benzerlikler”, *Edeb Erkan* 4 (2023), 83-91.

³⁴ Ahmet Taşğın, “Ehliahklar ve Kelâmlarında Hacı Bektaş”, *Yedi İklim Çar Köşede Hacı Bektaş Veli*, ed. A. Taşğın, E. Aksoy, A. Kültür, H. Taşğın (Leiden: Sota Yayınları, 2022), 91-121; Shahab Vali, “Zincireye Tecelliya di Baweriya Yarsanan da: Mînaka Heci Begteş”, *Kavramlar ve Kuramlar Din Bilimleri*, ed. Kamuran Gökdağ, Sıracettin Aslan, Ahmet Ceylan, Nadir Edelbi (Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2020), 487-515.

³⁵ Abdülbaki Gölpınarlı (haz.), *Manakıb-i Hacı Bektaş-i Veli, Vilâyet-Nâme* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958), 17.

³⁶ Lokman-ı Perende için Bk. Bülent Kara, “Mutasavvıf Çizgide Bir Hoca: Lokman-ı Perende”, *Turkish Studies*, Volume 11/13 (2016), 217-228.

³⁷ Gölpınarlı (haz.), *Manakıb-i Hacı Bektaş-i Veli*, 6.

³⁸ DIA, “Hünkâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1998), 18/486.

Kavendigar/Havendigar'dır. Kanaatımızca *Vilâyetnâme*'nin rivayeti, Yarsan/Bektaşilik arasındaki inanç merkezli tarihi bağı anlamak için dikkat edilmesi gereken çok önemli bir husustur.

Aşağıda verdiğimiz *kelâma* göre Pir Binyamin, Kaygusuz'un bedeninde, Davud, Gül Baba'nın bedeninde, Pîr Mûsî, Şahîn'in bedeninde, Mistefa Davidan, Üryan'ın bedeninde, Remzbar, Viran'ın bedeninde, Zerdebam/Baba Yedigâr, Gazel Dede'nin bedeninde ve Eyvet/Şah İbrahim de Turab'ın bedeninde zuhûr ederler. *Kelâm*'ın son mısraında ise Padişah (Sultan Sehâk)'in her zaman başka bir renkte (don'da) kendini gösterdiğine dikkat çekilmiştir:

Ew Begtaşîyan Ew Begtaşîyan
 Bargey Şam westin ew Begtaşîyan
 Ne Pêrdîwer Şam westin sîrr xan
 Ne Hacî Begtaş birûz da nişan
 Niyaş terîqet ilmiş kird beyan.
 Heft Tenan çewga yurtişan ziyân
 Qayaqsız Binyam çewga bî eyan
 Gul Baba Dawid mîrê roy meydan
 Şahîn beyanî Mûsî defterxwan
 Mistefa çewga namiş bî Uryan
 Remzbar bî Ebdal ismiş bî Viran
 Zerdebam Xezel Dede bî Sultan
 Eyvet namiş bî Turab Ewreman
 Heft Tenan îd bî ew çewga yurtişan
 Begtaş Mewlam bî çenî Heft Tenan
 Hem ve Pêrdîwer ama ve meydan
 Padişam her wextî rengî da nişan³⁹

Yarsan doktrininde nübüvvet kavramının olmayışı güçlü bir *Melekkbilim* ile telafi edilmektedir. Bu doktrin Yarsan inancının temellerindedir. *Heft Ten* olarak adlandırılan melekler grubu manevi ve hiyerarşik bir gruptur. Bu inanca göre Yedi Ulu Melek'ten oluşan bu grup, cihanın oluşumundan beri var olup her tecelli döneminde- ki bu yedi devir olarak kabul edilir- zuhûr ederler.⁴⁰ Bu melekler maddî ve manevî dünyada Tanrı tarafından vazifelendirilmiş olup⁴¹ tabiatları insandan farklı olsa da “insan-melek” (angéophanique) şeklinde ulular bedeninde enkarne olurlar.⁴² Ayrıca Gazel hariç, *kelâm*da Hacı Bektaş'ın *Heft*

³⁹ Seyyid Muhammed Huseynî (haz.), *Diwane Gewre* (Kirmanşah: İntişarat-i Bagh-i Ney, 1382/2003), 260.

⁴⁰ V. Minorsky, “The Sect of the Ahl-i Hakk”, *Iranica* 775 (1964), 307.

⁴¹ Heşmatullah Tebîbî, “Testrê Heft Emşaspend der ‘Ayinê Kurdan-i Ehl-i Hekk”, *Zemîme Mecelle Berresî bayê Tarîhî* 34 (1350/1971), 45.

⁴² Jean During, “Notes Sur L'Angéologie Ahl-e Haqq”, *Synerétisme et Hérésies Dans l'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIVe-XVIIIe Siècles)*, Actes du Colloque du Collège de France, octobre 2001, Sous la direction de Gilles Venstein (Paris: Peeters, 2005), 131.

Ten'i olarak gösterilen Kaygusuz Abdal,⁴³ Gül Baba,⁴⁴ Şahin,⁴⁵ Uryan,⁴⁶ Vıran,⁴⁷ ve Turab,⁴⁸ Alevî-Bektaşî kültüründe bilinen tarihi kişilikler olduklarının altını çizmek gerekmektedir.

Yarsan inancında Sultan Sehâk dönemine ait olduğu kabul edilen başka bir *kelâm*da da: “Kul odur ki Tanrı onunla olsun, her türlü renkten kendini arıtsın, hiçbir renge bürünmesin, (Şahim) Hacı Bektaş olarak Fereng’e gitti” diyerek yine Sultan Sehâk’ın Hacı Bektaş-i Veli donunda zuhûr ettiğine vurgu yapılmıştır. Bilindiği gibi Osmanlıda daha çok Batı/Avrupa için kullanılan Frenk/Freng terimi, İran’da genel olarak Batı, yani Rumeli’ne tekabül etmektedir:

Xwedaş yo çenî
Xulam kesî wen Xudaş yo çenî
Rejiya ve reng daney Yemenî
Negîrû ve wêş hîç rengî henî
Hemzet in Xubyar hezaret in reng
Ve Hacı Begteş westî ev Fereng⁴⁹

Mevzubahis dönemde Hacı Bektaş-i Veli’den bahseden son *kelâm* ise 9-16 yüzyılda yaşadığı düşünülen Hâmûş lakaplı Seyit Ekâbir’e aittir. Dörtlük şeklinde olan bu *kelâm*da Seyit Ekâbir şöyle der: “Tecelli etmişim, ben Hâmûşum ve tecelli etmişim, Padişahım Hacı Bektaş donunda iken, ben ezeli pîr, Kaygusuz Abdal idim” diyerek kendisinin Kaygusuz Abdal donunda zuhûr ettiğini vurgulamaktadır:

Henim tecellî
Xamûşenan î ve henim tecelli
Wextay Şam ne dúnê Bektaşê Velî
Qayqusuz Ebdal bîm pîrê ezeli⁵⁰

Yukarıdaki *kelâmlarda* görüldüğü gibi, Yarsan inancı ile Bektaşî geleneği arasında güçlü manevi bağların mevcut olduğundan bahsetmek mümkündür. Mevzubahis inancın temelini oluşturan *kelâmlarda* vurgulanan en temel husus, Sultan Sehâk’ın Hevraman’da sırra çekilmesinden sonra, Rumeli’de, Hacı Bektaş-i Veli donunda zuhûr ettiğidir. Aynı meselenin farklı *kelâmlarda* tekrar edilmesinden yola çıkarak, Yarsanların bu meseleye kesin olarak inandıkları söylenebilir.

Bu *kelâmlarda* üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise, Yarsan inancında Sultan Sehâk’ın Hacı Bektaş donunda zuhûr etmesinin, *Kâmil* bir zuhûr dönemi olarak kabul edilmesidir. Zira bahsi geçen *kelâmlar*, sadece Sultan Sehâk/Hacı Bektaş donundan

⁴³ Bk. Nihat Azamat, “Kaygusuz Abdal”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2002), 25/74-76.

⁴⁴ Bk. Mustafa Kaçalın, “Gül Baba”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996), 14/227-228.

⁴⁵ Bk. Ahmet Taşğın, “Ehlihaklar ve Kelamlarında Hacı Bektaş”, 104-115.

⁴⁶ Bk. İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi (17.-18. Yüzyıl)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 3/329-330.

⁴⁷ Bk. Ahmet Taşğın, “Ehlihaklar ve Kelamlarında Hacı Bektaş”, 105.

⁴⁸ Bk. Emre Sarı, *Aşıklarımız* (Net Medya Yayıncılık, 2016), 578.

⁴⁹ *Defterê Perdüvert* (elyazması), Elimîr Dervîşi nüshası, 1347/1968, 158.

⁵⁰ S. İman Hamûşî, *Defter-i Kelâm-i Seyid Ekâbir-Seyid Hamûş* (y.s., 1384/2005), 21.

bahsetmekle kalmayıp, aynı zamanda Sultan Sehâk dönemi *Heft Ten*'inin de Bektaşî uluları donunda zuhûr ettiklerinden açıkça bahsetmektedirler.

Lakin Yarsan *kelâm* geleneğinde, Perdîverî dönemi sonrası söylenip defterleri mevcut olan *kelâmlarda* (Baba Haydar, Muhammed Beg, Şah Hayas, Zunnur, Hân Elmas, Derviş Zülfikâr, Şeyh Emîr vs. defterleri) Hacı Bektaş-i Veli ve Bektaşilikten hiç bahsedilmediği görülmektedir. Bu durumun nedenini kesin bir şekilde tahmin etmek zordur. Zira elimizde bulunan Yarsan kaynakları bu konuda hiçbir açıklama ya da ipucu vermemektedir. Mevzubahis durumun 19. yüzyıla kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Aşağıda bahsedileceği gibi bu döneme ait *kelâmlarda* ise Hacı Bektaş Veli Yarsan *kelâmlarının* en önemli ve berceste kutsal figürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

19. Yüzyıl'da Yarsan Geleneğinde *Yerî Tenî* Dönemi ve Bektaşilik İlişkisi

Kaçar Krallığı (1794-1925) dönemine rastgelen 19. yüzyıl İran'ında yaşanan siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik kökten değişiklikler, İran edebiyatını da derinden etkilemiş ve adı geçen edebiyatın nesir ve şiirinde önemli değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Söz konusu değişim, o döneme ait eserlerde içeriksel ve biçimsel düzeyde açıkça gözlemlenebilmektedir. İçerik olarak sosyal ve güncel konular İran coğrafyası şiirinin ana teması haline gelirken, İran modern şiirinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu konu özellikle Fars edebiyatı için geçerlidir.

Lakin merkezden uzak olan bölgeler için aynı durum söz konusu olmadı. Bu durum özellikle Yarsan inancının anavatanı olan Goran bölgesi için geçerlidir. Özellikle Goran bölgesi merkezli Yarsan inancı mevzubahis dönemde Seyid Brake lakaplı Seyid Haydar'ın (1210/1795-96 – 1290/1873-74) camiaya önderlik etmeye başlamasıyla, Sultan Sehâk dönemi dini edebiyat coşkunu yeniden canlandı. Sultan Sehâk dönemi ulularından olan Seyid Ebulvefâ soyundan gelen Seyid Brake, babası Seyid Mensûr'dan sonra, Tûtşamî köyünde on bir Yarsan hanedanının en önemli hanedanı olan Hâmûşî hanedanının *Mesnedniştîn* (önderlik) makamına oturmuştur.

Yarsan inancına göre Haydari Devre olarak adlandırılan bu dönem, İlahî *zât/cevher*'in yeryüzündeki son tecelli dönemi, Sultan Sehâk'ın zuhûru ve *zahir perdesinin* ortadan kalktığı dönem olarak kabul edilmektedir.⁵¹ Daha önce de değinildiği üzere Yarsan inancına göre hem Tanrı hem de ondan sudur eden yedi melek, birçok kez insan bedeninde tecelli etmiştir. Yarsanların büyük dini-politik önderleri arasında, böyle bir "tanrısal kıvılcım"la donanmış olduğu kabul edilenler her dönemde yaşamıştır. Van Bruinessen'in de altını çizdiği gibi bu inancın son zamanlardaki en önemli ve karizmatik örneği Seyid Brake olmuştur. Çeşitli tanrısal sudûrların taşıyıcısı olarak kabul edilen Seyid Brake, bölgenin politik önderi durumuna gelmeyi, hatta bütün Yarsan kozmolojisini kendi politik isteklerine göre değiştirmeyi başarmıştır.⁵²

Seyid Brake dönemi, Yarsanlar tarafından "Yerî Tenî" (üç beden)⁵³ dönemi olarak adlandırılmaktadır. Zira Yarsan inancına göre bu dönemde *Heft Ten*'den olan Pîr Binyamin, Pîr Mûsî ve Davud tecelli eder. Aynı zamanda Seyid Brake de bu bağlamda Sultan Sehâk ve

⁵¹ Muhammed Ali Soltani, *Tarih-i Handanba-yi Hakikat* (Tehran: İntişarat-i Soha, 1374/1995), 38.

⁵² Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State, The Social and Political Structures of Kurdistan* (USA: Zed Books, 1992), 206.

⁵³ Derviş Nevroz Soran, *Defter* (elyazması), Rehim Kakayî nüshası, 1314/1935, 100.

Baba Yadiğâr'ın tecellisi, oturağı ise Davud'un tahtı olarak kabul edilir.⁵⁴ Yine Yarsan inancında Seyid Brake'nin zuhuruyla, ilahi zâtın artık Tutşamî bölgesine yerleştiği ve sadece onun evlatlarında tecelli edeceği öngörülmektedir. Bu yüzden Yarsan geleneğinde mevzu bahis bölge *Dol-i Dâlân* (Kartallar Geçidi) olarak tanınır. Seyid Brake'nin Tekkesinin (Tekye-yi Heyderî) bulunduğu Tutşamî, günümüzde de onun soyundan gelenler tarafından idare edilmektedir. Nitekim van Bruinessen'a göre günümüzde adı geçen hanedanın *Mesnednişîn* î olan ve tüm Yarsanların manevi önderi olarak kabul edilen Seyid Nesreddîn Heyderî, hiçbir tecelli olma iddiasında bulunmamasına rağmen taraftarları onda bir tanrısal kıvılcım görmektedir.⁵⁵

Yine Yarsan dini geleneğine göre Seyid Brake devrinde ünlü "Çilten" (Kırklar) de zuhûr ettiği ve onun bu Kırkların sultanı olduğu kabul edilmektedir.⁵⁶ Düring'e göre büyük ihtimalle Türk kültüründen ödünç alınmış olan Çilten/Kırklar kavramı⁵⁷ Yarsanların manevi hiyerarşisinin en önemli topluluklarından sayılmaktadır. Kavramsal olarak *Çilten* cevher/zât bakımından "bir"dir ve aralarında bir cevheri vahdet mevcuttur. Aynı zamanda Kırkların tecellisi, devrin kâmil/tam devir olduğunun da kanıtıdır. Yarsan geleneğine göre o devrin kırkları Seyid Brake, oğlu Seyid Eyâz, torunları Seyid Mîr Hüsro ve Seyid Rustem ile birlikte otuz altı derviş-şairden ibarettir. Bu yüzden bu döneme Devrey Sî û Şeş Şair (Otuz Altı Şair Devri) de denmektedir. Her birinin bir *kelâm* defteri bulunan bu şairlerin meydana getirdiği dini-edebi külliyat hem içerik hem de hacim olarak Yarsan edebiyatının zirvesi olarak kabul edilebilir. Dört bin sayfaya yakın ve ekseriyeti hâlâ basılmamış olan bu dini edebiyat daha çok *Cam-i Cem*, *Zebûr-i Heqbîqbet* (Hakikat Zeburu), *Ferman-i Bî zeval-i Heyderî* (Haydar'ın zevalsiz fermânı), *Defter-i Yerî Tenî-yi Ekberî E'lân* (Yıldız İlanlı Yerî Tenî Defteri), *Ehkâm-i Ehbâr-i Soruş-i Nâtika* (Natika Surûşünün Ahbarının ahkâmı) olarak adlandırılır.

İçerik olarak Yarsan inancının doktrinleri, bazı kehanetler, dünyanın sonu vs. gibi konuları ele alan bu külliyatta adı en çok zikredilen şahsiyetlerden biri de Hacı Bektaş-i Veli'dir. Söz konusu devrin *kelâm*larında Hacı Bektaş'tan farklı isim ve lakaplarla bahsedildiği görülmektedir. Bunların başında, daha önce de bahsettiğimiz Hünkâr ya da Şah Hünkâr gelmektedir. Aşağıda görüleceği gibi, Yarsan metinlerinde Hacı Bektaş için kullanılan diğer lakaplar da Şah Bektaş, Begteş ya da Hacı Bektaş'dır.

Bu isimlendirmelerin dışında söz konusu metinlerinde Hacı Bektaş'a atfedilen bazı nesne ve kavramlardan bahsedildiği de görülmektedir. Bunların başında daha sonra açıklanacak olan Karxaney Hecî Begteş (Hacı Bektaş'ın Yarattığı gerçekleştirdiği mekân), Cam-i Begteş (Bektaş'ın Kadehi), Şert û Cam-i Begteş (Bektaş'ın Şartı ve Cemi), Hügeh-i Begteş (Bektaş'ın yarattığı ve helak ettiği mekân), Berq-i Begteş (Bektaş'ın Işığ), *Qar-i Begteş* (Bektaş'ın Kahrı), Muhr-i Begteş (Bektaş'ın Mührü), Nûr-i Begteş (Bektaş'ın Nuru), Bezr-i destnişan-i Begteş (Bektaş'ın eli ile ekilen tohumu), Hücre-yi Begteş (Bektaş'ın yarattıklarını sunduğu mekân) gelmektedir.

Hacı Bektaş'a nispet edilen kavramlarda ilk dikkati çeken husus kuşkusuz Hacı Bektaş ile yaratılış/yaratmak kavramları arasında kurulan ilişkidir. Yarsan inancının temel kaynaklarını

⁵⁴ Vali, *Les Yársâns: Aspects Mythologiques–Aspects Doctrinaux*, 52.

⁵⁵ van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, 206.

⁵⁶ Nevroz, *Defter*, 5.

⁵⁷ Düring, "Notes Sur L'Angéologie Ahl-e Haqq", 145.

oluşturan bu metinlerde söz konusu hususa ve bu ilişkiye yer verilmesi, Hacı Bektaş'ın bu inançta kendisine atfedilen ilahi/tanrısal boyutu açık biçimde ortaya koymaktadır. Zira aşağıda örneklerini vereceğimiz gibi *kelâmlar* kendisinden yeryüzünde tecelli etmiş olan yaratan olarak bahsetmektedirler.

Mevzubahis metinler incelendiğinde akla gelen en temel soru kuşkusuz Sultan Şehâk döneminden 19. yüzyıla kadar Yarsan metinlerinde hiç adı geçmeyen Hacı Bektaş'ın, ilahi bir imge olarak bu dönemde yeniden ortaya çıkmasıdır. Yarsan metinleri, tüm dini literatürün özelliği olduğu gibi bu meselenin nedeninden bahsetmemektedirler. Dolayısıyla meseleyi aydınlatmak için tarihi kaynaklara, özellikle de Osmanlı tarihine başvurmak gerekir.

Bilindiği gibi 19. yüzyılda Osmanlı'da Alevîlik-Bektaşilik tarihindeki en önemli olaylardan birisi yaşanmıştır. 1808 yılında tahta geçen Padişah II. Mahmud (ö. 1839) 1826 yılındaki ilk ulufe divanında eski alışkanlıklarını yineleyerek rezaletler çıkaran Yeniçerileri ortadan kaldırmayı gündemine almıştır. Bundan kısa süre önce de Yeniçerilerin bağlı olduğu Bektaşî Ocağının elebaşları da birer bahaneyle ortadan kaldırılmıştır. 15 Haziran 1826'da vuku bulan ve "Kul Kıyımı" olarak da anılan Yeniçerilerin kazan kaldırma hadisesi Bektaşilik tarihini derinden etkileyen Vaka-i Hayriyye olayını meydana getirmiştir.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin Yeniçerileri ortadan kaldırma kararının nedeni silahlı güç olmalarından çok o zamanlarda halk ayaklanmalarını genişletecek bir kanal hizmeti gören siyasal bir güç durumuna gelmiş olmaları⁵⁹ neden olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla da II. Mahmud'un reformlarının mimarları, hükümet otoritesine karşı bir muhalefet geleneği olarak beliren Yeniçeri ocağını artık görmek istemiyorlardı.⁶⁰ Yeniçeri ocağının kapatılması ve bu demode birliklerin yok edilmesi Osmanlı donanması ve topçu birliklerinin padişah II. Mahmud'a bağlılığı sayesinde gerçekleşti. Ne var ki, bu olayda İslami çerçevede bir değişimi zorlayan II. Mahmud'un oluşturduğu düşünsel ortamın da payı bulunmaktaydı.⁶¹

Yeniçeri ocaklarını ortadan kaldırma gibi köklü değişiklikler genellikle Osmanlı Devleti'nde reforma giden yolun başlangıç noktası olarak görülse de Vaka-i Hayriyye askeri bir reformdan ziyade Osmanlı'nın en iyi örgütlenmiş gruplarından birinin ortadan kaldırılmasına da sebep olmuştur.⁶²

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra sıra Yeniçerilerin bağlı olduğu Bektaşî şeyh ve tekkelerine gelmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren, Bektaşî tarikatına mensup dervişlerle ilk Osmanlı Sultanları arasındaki sıkı bağlar sebebiyle bu tarikat devlet içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Sultan II. Mahmud dönemine kadar bu ilişkiler zaman zaman zayıflamakla beraber devam etmiştir. II. Mahmud dönemine gelindiğinde Yeniçerilik ile Bektaşilik arasındaki maddi ve manevi ilişki Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakmıştır. Yeniçeriler Bektaşî tekkelerinden aldıkları destekle isyan çıkarmaya, kazan kaldırmaya ve başıboş hareket etmeye başlayınca devlet Yeniçeri Ocağı'yla

⁵⁸ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 397.

⁵⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. A. Kuyuş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 23. bs., 2016), 118.

⁶⁰ Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps 1807-1826* (State University of New York, 2006), 211.

⁶¹ Virginia Aksan, "War and Peace", *The Cambridge History of Turkey, Vol. 3, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. S.N. Faroohi (Cambridge University Press, 2006), 105.

⁶² Christoph K. Neumann, "Political and Diplomatic Developments", *The Cambridge History of Turkey, Vol. 3, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. S.N. Faroohi (Cambridge University Press, 2006), 60-61.

birlikte Bektaşî tekkelerini de 1826 tarihinde lağvetmiştir. Yani önce Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, ardından da Bektaşî tekkeleri kapatılmıştır.⁶³

Padişahın fermanı itibarıyla Bektaşîler *erbâb-ı rafz ve ilhâd, zındık, mülhid, mekr ve delalette* olan, *küfri müeddi, istiblal-i muharremat* eden, *terk-i salât* eyleyen, *bulefâ-i râşidînê* dil uzatan, *cadde-i şerî'âtdan 'udûl* eden ve *rah-i dalâlete* sapmış olan *gurûb-i mekrub* olarak adlandırılmıştır; çare olarak da *uygunsuz* oldukları *mütevâtir* olanların katli ve idamına, diğerlerinin de nefy ve iclasına, *meçme'-i rafz ve ilhad* olan tekkelerinin de *bedm ve imbasına* karar verilmiştir.⁶⁴

Bektaşî babalarının kimisi öldürülmüş, kimisi ise uleması bol olan bölgelere sürgün edilmişlerdir.⁶⁵ Bunun yanında, tekkelerin bir bölümü yıkılmış, bir bölümü ise türbe kısmı kalacak şekilde tahrip edilmiştir. Tekkelerdeki Bektaşîliğe ait bütün eserler yakılarak imha edilmiştir. Vaka-i Hayriyye olayında büyük darbe yiyen Bektaşîler İstanbul'dan uzaklaşarak Rumeli'ye göç etmişler ve Balkanlar'da Arnavutluk'u merkez haline getirmişlerdir.⁶⁶

Sonuç olarak II. Mahmud'un kanlı Bektaşî takibinden sonra İstanbul'da üçü dışında bütün Bektaşî tekkeleri kapatılmış, Rumeli ve Girit'teki bazıları dışında taşrada da aynı işlem tekrarlanmıştır.⁶⁷ II. Mahmud, 11 Ocak 1827 tarihli bir ferman ile Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalleri hariç bütün binalarının yıktırılmasını, eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulmasını emretmiştir.⁶⁸

Bu olayların sonucunda Bektaşîlik, bir müddet gizlenmiş,⁶⁹ kısmen yeraltına çekilmiştir; lakin taraftarı olan devlet adamlarının göz yummalarıyla yarı gizli-yarı serbest bir halde varlığını devam ettirmiştir.⁷⁰

Anadolu'da ve İran sınırına yakın bölgelerindeki Bektaşî tekkelerinin yıkılması, birçok Bektaşî dervişlerinin tarihi-manevi bağları olan İran topraklarına geçmesi-sığınması ihtimalini doğurmuştur. Nitekim Meşhed'in Âsitan-i Kuds-i Rezevi Vakfı arşivlerinde Bektaşîlerle ilgili belgeler, bu mevzuyla ispatlamaktadır. Mevzubahis arşivlerde 1069/1658-9 Hicri - 1324/1906-7 yıllarına ait, dört yüz sayfadan oluşan yüz seksen bir belge bulunmaktadır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Bektaşî tekkesi dervişlerine yıllık para ve erzak tahsis edilmiş ve bu yardım sistemi hicri 1305/1887-8 yılına kadar devam etmiştir. Diğer ülkelerden imam Rıza'nın türbesini ziyaret etmek için Meşhed'e gelen Bektaşî dervişlerine de "arzuhâl" karşılığında yardım edildiği kayıt altına alınmıştır. Farsça yazılmış olan bu arzuhâllerde, dervişlerin daha çok İstanbul, Medine, Arabistan ve Irak'tan ziyaret için geldikleri On İki İmamlı Şîa ya da Bektaşî Seyyidi oldukları belirtilmişlerdir.⁷¹

Lakin aynı döneme ait Doğu İran yani Horasan bölgesi edebiyatında Hacı Bektaş ve Bektaşîlik ile ilgili pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla mevzubahis

⁶³ Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları* (İstanbul: Ant Yayınları, 1992), 134-135.

⁶⁴ Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer* (1243/1828), 214-221.

⁶⁵ Ahmed Lütfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Taribi*, Tarih Vakfı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 1/123.

⁶⁶ Serkan Erduğan, "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması ve Hamdullah Efendi", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 17 (2018), 196.

⁶⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 19. bs., 2004), 139.

⁶⁸ Erduğan, "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması ve Hamdullah Efendi", 200.

⁶⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), 3.

⁷⁰ A. Yılmaz Soyoyer, *19. Yüzyılda Bektaşîlik* (İzmir: Akademi Kitabevi, 2005), 22.

⁷¹ Hamideh Shahidi, "Dervişan-i Bektaşî der Esnad-i Teşkilat-i İdari-yi âstân-i Kuds-i Rezevî ez Sefeviyye ta Kacar", *Mutali'at-i Tarikh-i İslam* 9/33 (Tabistan 1396/2017), 77-87.

dönemde Horasan bölgesinde Hacı Bektaş'tan bahseden tek şair Mahtumkulu'dur.⁷² Bu durum Bektaşî dervişlerinin kendilerini inanç-ayin olarak daha yakın gördükleri, aynı zamanda coğrafi olarak da Anadolu'ya daha yakın olan İran'ın Batısındaki Yarsanlar arasına yerleştikleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu ihtimal göz önünde bulundurulursa, *Yerî Tenî* dönemi Yarsan *kelâm*larında Hacı Bektaş imgesinin yeniden ve çok güçlü bir şekilde ele alınmasının nedeni açıklanabilir.

***Yerî Tenî* Dönemi *Kelâm*larında Hacı Bektaş İmgesi**

Daha önce bahsedildiği gibi *Yerî Tenî* dönemi kavramsal-inançsal zenginlik ve hacim bakımından Yarsan dini edebiyatının en önemli devirlerinden sayılmaktadır. Mevzubahis döneme ait *kelâm*lar, gizli tutuldukları ve günümüze kadar daha çok elyazmaları halinde kaldıkları için, akademik araştırma konusu olmamış ve onlardan bahsedilmemiştir.⁷³ *Yerî Tenî* dönemi *kelâm*larının şairlerinin hayatları hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Yarsan geleneğine göre, farklı coğrafyalardan gelen bu “evliya”lar, Tûştamî'de bulunan Seyid Brake'nin tekkesinde yaşamış ve *kelâm*larını söylemişlerdir. Yarsan geleneğine göre bunlar kutsal kişilikler olup, söyledikleri *kelâm*lar da vahiy niteliğindedir.

Yerî Tenî dönemi *kelâm*larında Hacı Bektaş'tan en çok bahseden kişi Derviş Nevroz-i Soran'dır. Nevroz'un defteri elli dört bölüm ve toplam 833 beyitten oluşan bir *kelâm* ile başlamaktadır.⁷⁴ Bu elli dört *kelâm*ın hepsi tekrar edilen üç beyitle bitmektedir. Bu üç beyitte Nevroz şöyle demektedir: “Şah'ın şulesi aşıkâr, hükmü kuvvetlidir, derler ki: Söyle, devir Yar devridir. Bargâh'ın burcunu yerinden söktüler, yanlış söyleyenler için vade doldu, eğer yanlış söylediysem de Şah benim payımı verdi, Hacı Bektaş'ın hüccresinin taciriyim”.

Şemey Şah beyan e hukmîş zordar in
Mâçân bivâne devr devr-i Yar in
Burdé Barxaneş ne ca verkendin
Pey Khelâfguvân ve'de nemendin
Er keçim vatin Şah dadin beşim
Taciré Hucrey Hacı Begteş im

Bilindiği gibi “hücre” mal ve esbabın satıldığı, pazarlandığı ve dağıtıldığı dükkân ya da mekâna verilen isimdir. Tacir de mevzubahis mal ve esbabı satan kişidir. Nevroz aslında bu *kelâm*da Hacı Bektaş'ı Şah, kendisine de onun öğretilerini sunan kişi olarak tanıtmaktadır. “Bektaş'ın Hüccresi” terimi *Yerî Tenî* dönemi *kelâm*larında Nevroz ile sınırlı değildir. Derviş Laçın de bir *kelâm*ında kendisinden “bazen Zülfikâr kılıcının payı, bazen de Hacı Bektaş hüccresindeki mal” olarak bahsetmiştir:

Be'zî terzê tîxê Zulfeqar beş im
Be'zî hucrey mal Hacı Begteş im⁷⁵

⁷² Mahtumkolî, *Divan-i Mahtumkolî* (metn-i intiqâdî), tashîh: Nur Muhammed Aşurpur, haz. Yusuf Kocek (Gorgan: İntişarat-i Mahtumkolî Fırâğı, 1378/2008), 1/482.

⁷³ Bizim mevzubahis metinlere ulaşmamız 2006 yılında ünlü yarsan bilgeleri ve kelâm hocalarından olan Tahir Yarveysi (ö. 2019) sayesinde oldu. Kendisi bize güvenerek, cömert bir şekilde mevzubahis metinlerin bir nüshasını bizimle paylaştı. Kendisini rahmet ve saygıyla anıyoruz.

⁷⁴ Nevroz, *Defter*, 15-83.

⁷⁵ Derviş Laçın Ebbasvendi, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîrî nüshası, 1373/1994, 28.

Nevroz başka *kelâm*larında yukarıda bahsedilen öğretilerin ne olduğunu ve kendisinin neyi pazarlayıp/yaydığını açıklamıştır. O başka bir *kelâm*ında kendini Tuccar-i gevher-i burç-i sitaran (Yıldızlar burcu mücevherinin taciri),⁷⁶ Tuccar-i durr (İnci tüccarı),⁷⁷ Tuccar-i burc-i bulend bekht (Yüce bahtlı burcun tüccarı)⁷⁸ olarak tanıtmaktadır. Bu da Yarsan geleneğinde Hacı Bektaş'ın öğretilerinin manevi ve yüce değerini açıkça ifade etmektedir.

Nevroz'un Hacı Bektaş hakkındaki söyledikleri yukarıdaki örnekle sınırlı değildir. O Hacı Bektaş'tan "Fereng'in Ustası"⁷⁹ olarak bahsedip, aynı zamanda kendini Hacı Bektaş'ın "esas defterinin veziri" olarak adlandırır:

Didebanê genc qetar-i serkeş
Wezîrê Defter esas-i Begteş⁸⁰

Nevroz "Yedi renkli, dört sütun üzerindeki tahtın (dünyayı), Hacı Bektaş'ın Divanı için yapıldığını" söylemektedir.

Yek tekht-i heft reng çar parçe dûşîş
Sâkhîtin pey Dîvan Kârkhâney Begteş⁸¹

Nevroz Hacı Bektaş'tan "Şah-i Hünkâr" olarak söz etmekte⁸² "sülûk'un aslında Hünkâr Hacı Bektaş'ın mührü olduğunun altını çizmektedir:

Sulûk in sulûk
Muhr-i Şah û Khunkâr sulûk in sulûk⁸³

Daha önce anlatıldığı gibi Havendigâr/Hünkâr terimi Yarsan geleneğinde Sultan Sehâk ve Hacı Bektaş için kullanılan teknik bir terimdir. *Yerî Tent* dönemi *kelâm*larında da hünkâr teriminin birçok defa kullanıldığını görmek mümkündür.

Xelatim menden ne perdey Xunkar
Delîl ve duvan beste kemer lal⁸⁴

Watiş îne roj davay Xunkar in
Qetl xezayê am kelle minar in⁸⁵

Yerî Tent dönemine kadar Yarsan inancında "Şah" terimi genellikle Sultan Sehâk ve Baba Yadiğâr için kullanılmaktadır. Fakat mevzubahis dönemde bu terimin Hacı Bektaş için de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Derviş Laçîn: "Elimde tehlikeli ok var, Şah-i Hünkâr'ın zuhûru vuku buluyor" ve "Şah-i Hünkâr'ın tezgâhının temeliyiz, mucize kıvılcımının nişanesiyiz" demektedir:

⁷⁶ Nevroz, *Defter*, 17.

⁷⁷ Nevroz, *Defter*, 27.

⁷⁸ Nevroz, *Defter*, 50.

⁷⁹ Nevroz, *Defter*, 76.

⁸⁰ Nevroz, *Defter*, 66.

⁸¹ Nevroz, *Defter*, 79.

⁸² Nevroz, *Defter*, 88.

⁸³ Nevroz, *Defter*, 107.

⁸⁴ Derviş Rustem Kerendî, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîri nüshası, 1364/1985, 34.

⁸⁵ Derviş Heyder Paydar, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîri nüshası, 1364/1985, 168.

Destim hen ve tîrê xeterdarewe
Zuhur in ne semtê Şahê Xunkarewe⁸⁶

Şîv şîv dikan Şahê Xunkar in
Nişaney pirşeng mu'ciz kar in⁸⁷

Başka bir *kelâm*da da Derviş KODAVERDİ Hacı Bektaş'tan “Şah Bektaş” olarak bahseder ve “du şeş attım ve du şeş geldi, Şah Bektaş'ın yaratılış mekânında, bize İki Yirmi (Kırklar) nasip oldu” demektedir:

Ve du şeşewe
Davim ha ne ser du şeşewe
Ve karxaney qurs Şah Begteşewe
Ji sav du bîst ha ve beşewe⁸⁸

Yaratılış/Karhâne

Birçok *kelâm*da tekrar edilen “Karhâne” terimi yaratılış, oluşum, icat etme ve ortaya çıkarma olayının vuku bulduğu yer, Yaratanın mahlûkları yarattığı mekân anlamına gelmektedir ve mevzubahis dönemde genellikle Hacı Bektaş için kullanılmaktadır. Derviş LAÇİN “Hacı Bektaş'ı gördüm, kendimi Hacı Bektaş'ın Karhânesinde gördüm” demektedir:

Hacı Begteş dîm
Wêm ne karxaney Hacı Begteş dîm⁸⁹

Derviş KEMER ise yine aynı kavramı Hacı Bektaş için kullanmakta ve “Emirim Bektaş'ın yaratılış mekânında, ezeli pay baştan pay edilmiş” demektedir:

Mîrzam ne dikanê karxaney Begteş
Hevaley reqem ezel ne ser beş⁹⁰

Görüldüğü gibi *Yerî Tenî* dönemi *kelâm*larında Hacı Bektaş ve “Yaratılış” kavramı birçok *kelâm*da birlikte geçmektedir. Derviş HAYDAR'ın bir *kelâm*ında ise “Kârhane” kavramı yerine, aynı anlama gelen ve Goranice'de yüce mekân anlamına gelen “Hûgeh” terimi kullanılmıştır. *Kelâm* şöyle demektedir: “Dostlar dü şeş dir, Davûd tavla, zar dü şeş nakşıdır, Lamekân işğî Bektaş'ın yaratma yeridir, şevki cam'a düşmüş, dostların gönlü hoştur”:

Yaran du şeş in
Dawid texte tas neqşê du şeş in
Berqê Lamekan hugehê Begteş in
Şewq da ne cam yaran dil weş in⁹¹

Başka bir deyişle, özellikle bu devrin *kelâm*larında Hacı Bektaş'a atfedilen sıfatların en göze çarpanı “Yaratıcılık” sıfatıdır. Bu Yarsan inancında Hacı Bektaş-i Veli'ye tanınan

⁸⁶ Laçîn, *Defter*, 91.

⁸⁷ Laçîn, *Defter*, 70.

⁸⁸ Derviş Kodaverdi, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîrî nüshası, 1363/1984, 19.

⁸⁹ Laçîn, *Defter*, 60.

⁹⁰ Derviş Kemer Beyameyi, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîrî nüshası, 1365/1986, 32.

⁹¹ Heyder Paydar, *Defter*, 118.

“Tanrısallık” boyutunun delili olarak kabul edilebilir. Nitekim Derviş Laçın bir *kelâm*ında: “Ben Hacı Bektaş’ın ektiği tohum’um, Yar’ın yolunun öncüsüyüm” demektedir:

Bezrê destnişanê Hacı Begteş im
Pêşrewê yar im beçe heveş im⁹²

Yerî Tenî devri şairlerinden Derviş Fariq Kirmanşahî ise bir *kelâm*ında Hacı Bektaş’tan bahsederken şöyle demektedir: “Hacı Bektaş Yâ Hû’ya eşittir, nişanesini Şahû Şah’ına bırakmıştır” diyerek Hacı Bektaş’ın kişiliğinin ilahi boyutuna doğrudan vurgu yapmaktadır:

Hacı Begteş bû ve cuftê Ya Hû
Nişane niya ne Şahê Şahû⁹³

Kelâmlarda bu nişane bir ışıktır, Hacı Bektaş’ın ışığı şeklinde de tasvir edilmektedir. Derviş Fariq bir başka *kelâm*ında “Bektaş’ın yüce temelli nuru ve onun yargı hükmü”nden bahsederken şöyle demektedir:

Nûrê Begteşî bilind esas kû
Hukmê daverî xasê heyat kû⁹⁴

Derviş Heyder ise kendini “Zülfikar’ın sesi ve Bektaş’ın ışığı” olarak tanımlamaktadır:

Dewrê dinyay dîn ve rastî kêşim
Zîrey Zulfiqar berqê Begteş im⁹⁵

Derviş Şirhan’ın bir *kelâm*ında da Hacı Bektaş “geceleri alan” yani güneş/ışık gibi tarif edilmektedir:

Camê zerdî tar ne şewqê weş im
Der sendey şevan Hacı Begteş im⁹⁶

Bilindiği gibi İslam irfanında Arapça üçüncü tekil zamiri olan “hû” terimi, hiçbir varlığın göremeyeceği Allah’ın mutlak gayb olan zatına işaret etmektedir. Dolayısıyla da yukarıdaki *kelâm* Hacı Bektaş’tan bu mutlak gayb zatın, daha önce de Sultan Sehâk’ın aynı yerde zuhur ettiği Şahû dağındaki⁹⁷ zuhûru olarak tarif etmektedir. Nitekim Derviş Şah Nazar da Hacı Bektaş’ın “İkinci ser Sikke”, yani Sultan Sehâk’tan sonra ikinci tecelli olduğunun altını çizmektedir:

Keman kevkêş ne kêşay kêş in
Ser sikkey sanî Hacı Begteş in⁹⁸

Yerî Tenî dönemi *kelâmlarında* Hacı Bektaş’ın diğer ilahi ve çok önemli bir sıfatı da Esmâ-i Hüsnâ’dan olan “bâkî” sıfatıdır. *Kelâmlar* Hacı Bektaş’ın “kader”i çizdiğini, “zar ve tavlanın (kader ve alın yazısını belirleyen) Hacı Bektaş olduğunu, onun Bargâh’ının “bâkî”

⁹² Laçın, *Defter*, 112-113.

⁹³ Derviş Fariq Kirmanşahî, *Defter* (elyazması), Me’arif Emîrî nüshası, 1373/1994, 74.

⁹⁴ Fariq, *Defter*, 65.

⁹⁵ Heyder Paydar, *Defter*, 172.

⁹⁶ Derviş Şirhan Kerendî (elyazması), Me’arif Emîrî nüshası, t.s., 1.

⁹⁷ Hevraman bölgesinde Yarsanlarca kutsal sayılan bir dağ.

⁹⁸ Derviş Şah Nezer Bervendi, *Defter* (elyazması), Me’arif Emîrî nüshası, 1364/1985, 7.

olduğunu, onun çizdiği kaderin değişmeyeceğini ve “yar” olanların da bundan hoşnut ve razı olduklarını vurgulamaktadırlar:

Bıyan ev dukan bikiran beş beş
Beş baqhî yen Barkâney Begteş⁹⁹

Tas û tekhte nerd Hacı Begteş in
Baqhîm birdeve yaran dil veş in¹⁰⁰

Başka bir *kelâm*da ise Hacı Bektaş’ın çizdiği Kader’den kurtulmanın asla mümkün olamayacağını altı çizilmiştir:

Malamaliş en ne zerbê dem reş
Mehal in berşû ne destê Begteş¹⁰¹

Yukarıdaki *kelâmlar*da da görüldüğü gibi, Yarsan inancı, Sultan Sehâk ve onun son tecellisi olarak kabul edilen Seyid Brake’ye atfettiği sıfatları, Hacı Bektaş’a da atfederek aslında onları aynı görmektedir. Nitekim yine *Yerî Tenî* Kırklar’ından olan Derviş Kerim Gehvareyi bir *kelâm*ında şöyle demektedir: “Hacı Bektaş şartının yolunda ol, yücelten Cem’in gölgesine secde et”:

Ne ray qewlê Şertê Hac Begteş bi
Ser sicûd ne say Cemê hebeş bi¹⁰²

“Şert û îkrar/şart ve ikrar” Yarsan inancının temeli sayılmaktadır. İnanışa göre ilk “şart ve ikrar” ezelde, Tanrı ve insan arasında gerçekleşmiştir. Sultan Sehâk döneminde ise yeniden tekrarlanmıştır. Günümüzde de Yarsan olmak isteyen herkes Şart Piri olan yani Pir Binyamin’i temsil eden bir Pir’e “başını teslim etmek” zorundadır ve dine geçiş için bu “şart”tır. Bu tören genellikle Yarsanlar ve Alevî-Bektaşiler için en önemli ayin olan Cem ayininde gerçekleştirilir. İkrar, Alevîlik-Bektaşilikte de temel kavramlardan olup özel bir ayin ile yapılır ve ikinci doğum olarak kabul edilmektedir. Gösteriş değildir, riya götürmez ve içten, gözden, gönülden gelir; ışığı sevgidir, doğruluk ve duruluktur.¹⁰³

Hacc

Yerî Tenî devri *kelâmlar*ında yukarıda bahsedilen hususlar dışında Hacı Bektaş ile ilgili başka mevzu ve özelliklerden de bahsedilmektedir. Devrin Kırkları olan şairler kendilerini farklı manevi kavramlarla Hacı Bektaş’a intisap ettirmişlerdir. Dikkat çeken mevzubahis hususlardan bir diğeri de Hacı Bektaş’ın “Hac” konusudur. Derviş Kerim Halil bir *kelâm*ında şöyle demiştir: “Kâh kâh yağarım kâh kâh hoş yaparım, kâh kâh Bektaş’ın haccının hacısıyım”:

Gah gah mewarim gah gah mekim weş
Gah gah hucac im ne Hecê Begteş¹⁰⁴

⁹⁹ Nevroz, *Defter*, 184.

¹⁰⁰ Nevroz, *Defter*, 208.

¹⁰¹ Şirhan Kerendi, 57.

¹⁰² Derviş Kerim Gehvareyi, *Defter* (elyazması), Me’arif Emîri nüshası, 1363/1984, 10.

¹⁰³ Ahmet Gökbel, *Ansiklopedik Alevî Bektaşî Terimleri Sözlüğü* (Ankara: AKDİTYK Yayınları, 2019), 418-419.

¹⁰⁴ Derviş Kerim Halil Tütüşamî, *Defter* (elyazması), Me’arif Emîri nüshası, 1365/1986, 128.

Vilâyetnâme'nin rivayetine göre Hacı Bektaş iki kere Hacca gitmiştir. Birincisinde Şeyh Lokman-i Perende hacca gitmişken, Arife günü Hacı Bektaş mucizevi bir şekilde onun için Horasan'dan Hicaz'a bişi (pişi, çörek) götürür. Şeyh Lokman bunu görünce, hikmetini anlar. Hac ziyaretini yerine getirip Hicaz'dan dönerken, Horasan'a yakın bir yere gelince, Nişabur halkı onu karşılar, haccını kutlar ve elini öperler. Şeyh Lokman ise: (asıl) Hacı, Bektaş'tır der. Gider onun elini öper ve kerametlerini anlatır. Halk bunu duyunca, Bektaş'a baş eğer ve böylece adı Hacı Bektaş-i Horasanî olur.¹⁰⁵ Yine Vilâyetnâme'ye göre Hünkâr Hacı Bektaş, Türkistan'dan Rûm ülkesine hareket edince, önce hacca niyet eder. Necef'te bir erbain çıkardıktan sonra oradan hareket edip Beytullah'a varır ve haccını yerine getirir.¹⁰⁶

Tasavvuf ehli nezdinde bir fariza olan haccın farklı batını manaları da vardır. Hac, Allah'a ulaşmak üzere yapılan manevi yolculuk olarak da tarif edilmektedir. Derviş bu haccında, varlık diyarından yokluk diyarına hicret ederek yolculuk yapmakta, noksanlıktan çıkarak olgunluğa ermektedir. Bektaşî inancında hac ziyareti *Âli İmran* Suresi'nin 97. ayeti, İmam Cafer Buyruk'u, Hacı Bektaş-i Veli'nin Vilâyetnâmesi ve Makâlât'taki ifadelerle dayanak yapılmaktadır. Hac, Hz. Pir'in türbesini ziyaretle başlayıp İmameyn hazretleri, Şüheda-i Kerbelâ hazretleri ve Medine-i Münevvere'de bulunan mübarek yerler ziyaret edilerek Mekke'de son bulmaktadır.¹⁰⁷

Muhr-i Bekteş

Yerî Tenî devri *kelâm*larında Hacı Bektaş ile ilgili başka bir terim de Muhrê Bekteş/Hacı Bektaş Mührü'dür. Yarsanlarda mühür, genellikle "sırrı" saklamak ve aşikâr etmemek anlamına gelip, bunun zahiri sembolü ise erkeklerin bıraktığı ve hiç kesilmeyen bıyıklardır. Alevî-Bektaşî geleneğinde ise bu mühür kişiyi kötülükten uzak tutan eline-beline-diline sahip olmayı temsil etmektedir. Bunun yanında On İki İmamı temsil eden on iki dilimli Bektaşî tacının tepesinde bulunan ve dilimleri birleştiren yuvarlak parçaya da mühür denmektedir.¹⁰⁸ Yarsan *kelâm*larında, *Yerî Tenî* Kırklar'ından olan Derviş Duste ve Derviş Laçın kendilerini Hacı Bektaş'ın *mührü* olarak ifade etmişlerdir:

Wendey şecerey muhrê Begteş im
Nişaney Binyam tuxmê Şert beş im
Dil ne fermanim rûh ne weten im
Çep ew zilematim rast ew çemen im¹⁰⁹

De'vay rumûzî qal serkeş im
Tavê tikan im tîrê terkêş im
Hevaley batin terkêş ne kêşim
Muhrê dest nişanê Hacı Begteş im¹¹⁰

¹⁰⁵ Gölpınarlı, *Manakıb-i Hacı Bektaş-i Veli*, 6.

¹⁰⁶ Gölpınarlı, *Manakıb-i Hacı Bektaş-i Veli*, 17.

¹⁰⁷ Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, 335-336.

¹⁰⁸ Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, 132.

¹⁰⁹ Derviş Duste Beyameyi, *Defter* (elyazması), Me'arif Emiri nüshası, 1366/1987, 55.

¹¹⁰ Laçın, *Defter*, 31.

Câm/Kadeh

Mevzubahis dönem *kelâm*larında Hacı Bektaş ile ilgili bir diğer kavram ise Bektaş'ın Câm/kadehi dir. Câm Yarsan inancında genellikle İlahi sırrın bulunduğu yer, ermişin gönlü anlamına gelir; batını ve zahiri olarak vuku bulan ve gerçekleşen her şey Câm'da görünür. Alevî-Bektaşî kültüründe de dolu, peymane, kadeh ve sâğar olarak geçen bu sembolik nesne yine Allah'ın evi, âşik/arifin gönlü.¹¹¹ Bu, aynı zamanda gayb nurlarını görmeye ve manaları idrak etmeye yarayan şeydir.¹¹² Nitekim Derviş Kerim Halil "kanının Hacı Bektaş'ın Câm'ını doldurduğunu" ifade etmektedir:

Hwînim qetrey şurrey hwîné Siyawexş

Hwînim tekiya ne Camê Begteş¹¹³

Bunların dışında *Yerî Tenî* devri Kırklarından olan şairler kendilerini "Hacı Bektaş'ın köhne rindi"¹¹⁴, Hacı Bektaş gibi "*Hâmûş*"¹¹⁵, Hacı Bektaş'ın "elindeki terbiye etme sopası"¹¹⁶, Hacı Bektaş'ın "olağanüstü hilatı"¹¹⁷ ve Hacı Bektaş'ın "kahrı"¹¹⁸ olarak da tanıtmaktadırlar.

Örnekleri verilen *kelâm*larda geçen Hacı Bektaş ile ilgili sıfat, özellikler ya da ona intisap edilen kavramlar, Hacı Bektaş'ın Yarsan geleneğindeki özel imgesini açıkça ifade etmektedir. Bu geleneğe Hacı Bektaş'a atfedilen özel ve ilahi konum özellikler 19. yüzyıl *kelâm*larında daha açık, daha sık ve daha ulvi bir üslupla dile getirilmiştir. Bu *kelâm*ların Yarsanlar tarafından kutsal kişilikler tarafından söylenmiş olması ve vahi niteliği taşıması dikkate alınınca, Hacı bektaş'ın Yarsan geleneğinde ne derece önemli olduğu anlaşılabilir.

Sonuç

Yarsan dini metinleri incelendiğinde, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik geleneğinin İran coğrafyasının manevi kültürüyle kurduğu tarihî ve batını bağların en çok Yarsan inancı tarafından vurgulandığı görülmektedir. Merkezi ve çıkış noktası İran'ın batısı olan Yarsan geleneğinin teolojik ve doktrinsel dayanağı kutsal sayılan ve *kelâm* adı verilen şiirsel metinlerdir. Söz konusu *kelâm*larda tanrısal öz/cevherin yeryüzünde farklı kişiliklerde tecellilerinin oluşu, ana inanç ilkesi olarak belirtilmektedir. Bu bakımdan tarihi olarak ilk defa 8-9. (15-16) yüzyıllara mensup Yarsan *kelâm*larında Hacı Bektaş'tan tanrısal tecelli olarak bahsedilmektedir. İlk dönem *kelâm*larında yoğun olarak işlenmesi de 19. yüzyılda söylenmiş olan Yarsan *kelâm*larında Hacı Bektaş imgesi yeniden ve daha güçlü bir şekilde görünür olmaktadır. Yarsan geleneğinde *Yerî Tenî* devri olarak adlandırılan ve tanrısal öz/cevherin son defa tecelli ettiği kabul edilen 19. yüzyıl, aynı zamanda kutsal *kelâm* söylemenin de son dönemi kabul edilmektedir. O dönemin Kırkları tarafından söylenen *kelâm*larda Hacı Bektaş'ın Yarsan geleneğinde son tecelli olarak kabul edilen Seyid Brake ile bir tutulması dikkat çekicidir. Aynı zamanda mevzubahis *kelâm*larda Hacı Bektaş ile ilgili kullanılan

¹¹¹ Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, 737.

¹¹² Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, 772.

¹¹³ Derviş Kerim Halil Tûtşamî, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîrî nüshası, 1365/1986, 126.

¹¹⁴ Derviş Ocak Beyameyi, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîrî nüshası, 1365/1986, 49.

¹¹⁵ Derviş Farik Kirmanşahi, *Defter* (elyazması), Me'arif Emîrî nüshası, 1373/1994, 14.

¹¹⁶ Nevroz, *Defter*, 192.

¹¹⁷ Laçın, *Defter*, 44.

¹¹⁸ Heyder Paydar, *Defter*, 173.

kavramların da Alevî-Bektaşî kültüründe de karşılığını görmek mümkündür. Bu meselenin arka planında o dönemde Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan olayların olduğu düşünülebilir. 1826'da vuku bulan “kul kıyımı” sonucunda, Padişah II. Mahmud'un fermanıyla gerçekleşen Vaka-i Hayriyye, Bektaşilik tarihini derinden etkilemiştir. Bu ferman sonucunda Yeniçerilerin bağlı olduğu Bektaşilik büyük darbe yemiştir. Bektaşî tekkeleri yıkılmış, Bektaşî babalarının kimisi öldürülmüş, kimisi ise sürgün edilmiştir. Bektaşî dervişlerinin çoğu da göç etmek zorunda kalmıştır. Tarihi verilere göre İstanbul'da bulunan Bektaşiler uzaklaşarak Rumeli'ye göç etmişler ve Balkanlar'da Arnavutluk'u merkez haline getirmişlerdir. Anadolu'da ve İran sınırına yakın bölgelerdeki Bektaşiler ise büyük ihtimalle İran'a göç etmişlerdir. Bu durumda, söz konusu Bektaşilerin hem inanç olarak kendilerini yakın gördükleri hem de coğrafi olarak Bektaşilerin ana vatanı olan Osmanlıya yakın bölgede yaşayan Yarsanlara sığınmaları muhtemeldir. Bu ihtimali güçlendiren belge ise 19. yüzyıl Yarsan *kelâmlarında* Hacı Bektaş'ın kutsal imgesi kabul edilebilir.

Değerlendirme / Review	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / <i>This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dergi@milevenihaal.org
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The author declares that there is no conflict of interest.</i>
Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution	:	1. Yazar/ <i>1st Author</i> %50 - 2. Yazar / <i>2nd Author</i> %50
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Telif Hakkı & Lisans / License	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Kaynakça

- Ahmed Lûtfî Efendi. *Vak'aniüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. Cilt 1. Tarih Vakû- İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Aksan, Virginia. "War and Peace". *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*. ed. S.N. Faroohi. 3/81-117. Cambridge University Press, 2006.
- Algar, Hamid. "Bektaşî ve İran: Temaslar ve Bağlantılar". *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*. haz. İ. Kurt, S. A. Tüz. 135-150. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999.
- Âşık Paşazade. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. haz. K. Yavuz, Y. Sara, İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Aşıkâr, Mustafa. "Reenkarnasyon (Tenasüh) meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi". *Tasavvuf Dergisi* 3 (2000), 85-100.
- Azamat, Nihat. "Kaygusuz Abdal". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/74-76. Ankara: TDV, 2002.
- Babacan, İsrâfil. "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 11/33 (2005), 213-230.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. haz. A. Kuyuş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 23. baskı, 2016.
- Bilgili, A.S., Beşe, A. "Hacı Bektash Veli's Son: Pir Saltuk Zaviye Foundation In Iran". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 50 (2009), 37-76.
- Defterê Perdîverî* (elyazması). Elimîr Dervîşî nüshası, 1347/1968.
- Dervîş Duste Beyameyî. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1366/1987.
- Dervîş Fariğ Kirmanşahi. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1373/1994.
- Dervîş Heyder Paydar. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1364/1985.
- Dervîş Kemer Beyameyî. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1365/1986.
- Dervîş Kerim Gehvareyî. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1363/1984.
- Dervîş Kerim Halil Tûtşamî. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1365/1986.
- Dervîş Hodaverdi. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1363/1984.
- Dervîş Laçîn Ebbasvendi. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1373/1994.
- Dervîş Nevroz Soran. *Defter* (elyazması). Rehim Kakayî nüshası, 1314/1935.
- Dervîş Rustem Kerendî. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1364/1985.
- Dervîş Şah Nezer Bervendi. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1364/1985.
- Dervîş Şirhan Kerendî. (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, t.s.
- Dervîş Ocağ Beyameyî. *Defter* (elyazması). Me'arif Emîrî nüshası, 1365/1986.
- DİA. "Hünkâr". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18/486. İstanbul: TDV, 1998.
- Doja, Albert. "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey", *Journal of Church and State* 48/2 (2006), 423-450.
- Duran, Hamiyî (haz). *Velâyetnâme Hacı Bektaş-i Veli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- During, Jean. "Notes Sur L'Angéologie Ahl-e Haqq", *Syncretisme et Hérésies Dans L'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIVe-XVIIIe Siècles)*. Actes du Colloque du Collège de France, octobre 2001, Sous la direction de Gilles Venstein. Paris: Peeters, 2005, 129-151.
- el-Eflakî el-Ârifî, Şemseddin Ehmed, *Menaqib'ul-Ârifîn*, 1. Cilt, haz. T. Yazıcı. Tahran: Donya-yi Kitap, 2. Baskı, 1362/1983.
- Elvan Çelebi, *Menâkibu'l-Kudsiyye fî Menâsib'î-Ünsiyye (Baba İlyâs-I Horâsânî ve sülâlesinin menkabevi tarihi)*. haz. İ. E. Erünsal- A. Y. Ocak. 268-270. İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, 2014.
- Erdüğan, Serkan. "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması ve Hamdullah Efendi". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 17 (2018), 193-210.
- Evlîyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. Kitap 4, 1 Cilt. haz. S.A. Kahraman- Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- _____. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Kitap 4, 2 Cilt. haz. S.A. Kahraman- Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Gökbek, Ahmet. *Ansiklopedik Alevî Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: AKDITYK Yayınları, 2019.
- Gölpınarlı, Abdulkâki (haz). *Manakıb-i Hacı Bektaş-i Veli, Vilâyet-Nâme*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi,

- 1958.
- _____. *Alevî-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- _____. *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, gözden geçirilmiş 2. Baskı, 1983.
- Hasluck, Frederick William, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol. 1, ed. by M.M. Hasluck. Oxford: 1929.
- Huseynî, Seyyid Muhammed (haz). *Diwane Gewre*. Kirmanşah: İntişarat-i Bagh-i Ney, 1382/2003.
- Kaçalin, Mustafa. "Gül Baba", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/227-228. İstanbul: TDV, 1996.
- Hâjeddîn, Mohammad Ali. *Sarsepordagan, Tarikh ve Şerb-i Aqaîdüi inî-yi Ehl-i Heq*. Tebriz: Çapkhane-yi Khorshid, 1970.
- Hâmûşî, S. İman. Deffer-i Kelâm-i Seyid Ekâbir-Seyid Hâmûş, y.s., 1384/2005.
- Kara, Bülent. "Mutasavvîf Çizgide Bir Hoca: Lokman-ı Perende". *Turkish Studies* 11/13 (2016), 317-228.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, haz. M. Kanar, İstanbul: Alfa Basım, 2013.
- Mahtumkölî. Divan-ı Mahtumkölî (metn-i intikâdî), tashih: Nur Muhammed Aşurpur, haz.: Yusuf Koçek. 1 Cilt. Gorgan: İntişarat-i Mahtumkölî Firaghî, 1378/2008.
- Mehmed Esad Efendi. *Üs-i Zafer*. 1243/1828.
- Mélikoff, Irene. *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 7. Baskı, 2010.
- Mélikoff, Irene, *Hadji Bektach, Un Mythe et Ses Avatars, Genese et évolution du soufisme en Turquie*, Leiden: Brill, 1998.
- Minorsky, V. "The Gûrân". *Bulletin of School of Oriental & African Studies*, University of London. 11/1 (1943), 75-103.
- _____. "The Sect of the Ahl-i Hak". *Iranica* 775 (1964), 306-316.
- Mokri, M. *La Grande Asemblée Des Fidèles de Vérité au tribunal sur le Mont Zagros en Iran (Dawra-y Diwâna Gawra)*, Livre Sacré et Inédit en Gourani Ancien, Texte Critique, Traduction, Introduction et Commentaires avec des Notes Linguistiques et Glossaire, Etudes d'Hérésologie Islamique et de Thèmes Mythico-Religieux Iraniens. Paris: Librairie Klincksieck, 1977.
- Mokri, Mohammad. "L'idée de l'incarnation chez les Ahl-i Haqq". *Akten Des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses München* (28. August Bis 4 September, 1957). Herausgegeben von Herbert Frank, Mission Bei Franz Steiner Verlag, GMBH. Deutsche. 496-499. Wiesbaden: Morgenlandische Gesellschaft, 1959.
- Moosa, Matti. *Extremist Shiites, The Ghulat Sects*. New York: Syracuse University Press, 1988.
- Nağdi, Reza. "Bektaşîyye ve Âsitan-ı Kuds-i Rezevî". *Mutali'at-i Tarikh-i İslam* 6/22 (1393), 154-176.
- Nasr, Seyyed Hossein, "Religion in Safavid Persia", *Iranian Studies* 7/1 (1974), 271-286.
- Nefîsî, Se'îd. *Serçeşme-yi Tesevüf der İrân*. Tehran: Ketabfirûşî-yi Forûğî, 1343/1964.
- Neumann, Christoph K. "Political and Diplomatic Developments". *The Cambridge History of Turkey, Vol. 3, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*. ed. S.N. Farooqhi. 44-62. Cambridge University Press, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim yayınları, 3. Baskı, 2002.
- _____. Babailer İşyani, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Tesekkülü. İstanbul: Dergah Yayınları, 5. baskı, 2011.
- _____. *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 19. baskı, 2004.
- Öz, Baki. *Osmanlı'da Alevî Ayaklanmaları*. İstanbul: Ant Yayınları, 1992.
- Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi (17.-18. Yüzyıl)*. 3 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Roux, J.-P. "Les Fidèles de Vérité et les croyances religieuses des Turcs", *Revue de l'histoire des religions* 176/1 (1969), 61-95.
- Safizadeh, Sadigh. *Dâneşnâme-yi Nâmâverân-i Yârsân, Ehvâl ve Athâr-i Meşâhîr*. Tarikh, Ketabhâ ve

- Estelâhât-i 'İrfânî. Tehran: Enteshârat-i Hîrmand, 1376/1997.
- Sakaoglu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Sarı, Emre. *Aşıklarımız*. Net Medya Yayıncılık, 2016.
- Shahidi, Hamideh. "Dervîşan-i Bektaşî der Esnad-i Teşkilat-i İdari-yi âstân-i Kuds-i Rezevî ez Sefeviyye ta Kacar". *Mutali'at-i Tarikh-i İslam* 9/33 (1396/2017), 76-99.
- Şirazî, Muhammed Masum. *Terâyiğ'ul-Hekâyiğ*. 2 Cilt. haz. M.J. Mahcûb, Ketabhane-yi Senâî. Tahran: 1339/1960.
- Şirvanî, Zeynelabidin. *Bostan el-Siyabe*. Tahran: Ketabhane-yi Senâî, t.s.
- Soltani, Mohammad Ali. "Ehl-i Hakk'ın Görüş ve Eserlerinde Hacı Bektaş Veli: Ehl-i Hakk, Bektaşîyye ve Haksariye Arasındaki Benzerlikler". *Edeb Erkan* 4/2023, 83-91.
- Soltani, Muhammed Ali. *Tarih-i Kandanba-yi Hakikat*. Tahran: İntişarat-i Soha, 1374/1995.
- Soyyer, A. Yılmaz. *19. Yüzyılda Bektaşîlik*. İzmir: Akademi Kitabevi, 2005.
- Sunar, Mehmet Mert. *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps 1807-1826*. State University of New York, 2006.
- Taşğın, Ahmet. "Ehlihaklar ve Kelamlarında Hacı Bektaş". *Yedi İklim Çar Köşede Hacı Bektaş Veli*. ed. A. Taşğın, E. Aksoy, A. Kültür, H. Taşğın. 91-121. Leiden: Sota Yayınları, 2022.
- Tebîbî, H. "Tesirê Heft Emşaspend der 'Ayinê Kurdan-i Ehl-i Hekk". *Zemîme Mecelle Berrest hayê Tarihî*. 34 (1350/1971), 41-52.
- Vali, Shahab. "La littérature religieuse des Kurdes Yarsan". *Etudes Kurdes* 11 (2012), 57-65.
- _____. "Yarsan mı? Ehl-i Hak mı? Kürt İnançlarının İsimlendirilmesi Üzerine". *Kürt Çalışmaları Bahar Akademisi 1*. ed. Güllistan Arkin. 161-179. İstanbul: İBV Vakfı yayınları, 2020.
- _____. "Zincireya Tecelliya di Baweriya Yarsanan da: Mînaka Hecî Begteş". *Kavramlar ve Kuramlar Din Bilimleri*, ed. Kamuran Gökdağ, Sıracettin Aslan, Ahmet Ceylan, Nadir Edelbi. 487-515. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2020.
- _____. *Les Yársâns: Aspects Mythologiques-Aspects Doctrinaux*. Saarbrücken: Editions Universitaires Européennes, 2011.
- van Bruinessen, Martin. "Haji Bektash, Sultan Sahak, Shah Mina Sahib and Various Avatars Of A Running Wall". *Turcica XXI-XXIII*, 1991, 55-69.
- _____. "When Haji Bektash Still Bore The Name Of Sultan Sahak: Notes On The Ahl-i Haqq Of The Guran District". *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*. Alexandre Popovic & Gilles Veinstein (eds). İstanbul: Éditions Isis, 1995, 117-138.
- _____. *Agha, Shaikh and State, The Social and Political Structures of Kurdistan*. USA: Zed Books, 1992.